

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Romana Marolt

Ekološka misel v ideoloških aparatih države

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Romana Marolt

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Ekološka misel v ideoloških aparatih države

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Vsem profesorjem Analitske politologije FDV, najprej in še posebej mentorju, prof. dr. Andreju A. Lukšiču, za vsa nova spoznanja, širjenje obzorij in sladkost znanja, ter moji družini in vsem, ki so mi pomagali in me podpirali na tej avanturi; preprosto: »Hvala«!

Verjamem, da se vse povrne v dobro!

Ekološka misel v ideoloških aparatih države

Kapitalsko usmerjena močna industrializacija ter nepremišljeno izkoriščanje naravnih virov, brez upoštevanja njihove obnovljivosti, sta povzročila resne in težko popravljive podnebne spremembe, ki že kažejo svoje učinke. Resnost situacije zahteva premislek o vlogi političnih akterjev pri uvajanju načel trajnosti. Država ima možnost prevzeti aktivno vlogo pri uvajanju trajnostnih družbenih sprememb. Ideologija, v svoji široki, pozitivistični pomenski razsežnosti, lahko ponudi možnost za dvigovanje ekološke, oziroma trajnostne, zavesti državljanov. Skozi delovanje ideoloških aparatov države potekajo procesi socializacije, ki skozi interpelacijo v subjekt ustvarjajo vrednostne sisteme posameznikov. Ideologija, ki igra najpomembnejšo vlogo pri reprodukciji produkcijskih razmerij, seveda vpliva tudi na temeljne strategije in akcije, ki jih uvaja država z namenom uveljavljanja načel trajnosti. Šolski sistem je eden najmočnejših ideoloških aparatov države. V Sloveniji obstaja nekaj projektov, med njimi predvsem Vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj, ki v šolski sistem uvajajo koncept trajnosti, realno pa ne zaživijo tako, kot bi morali. To bi lahko pripisali modelu šibke trajnosti, ki je trenutno uveljavljen v Sloveniji.

Ključne besede: ideologija, ideološki aparati države, trajnostni razvoj, vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj.

Ecological thought in the ideological state apparatuses

Capital oriented heavy industrialization and thoughtless abuse of natural resources, without considering their sustainability, have caused serious and irreversible climate changes. The seriousness of the situation demands careful consideration about the role of political actors in implementation of sustainable principles. The State can take an active role in implementation of sustainable social changes. Ideology in its broad, positivistic sense can offer the possibility for developing and raising the individuals ecological, or better, sustainable awareness. In ideological state apparatuses the processes of socialization create individual value systems through the interpellation into a subject. Ideology, which plays the most important role in reproduction of production relations, influences basic strategies and actions executed by the State for the implementation of sustainable principles. School system is one of the most powerful ideological state apparatuses. In Slovenia there are many projects which implement sustainable concepts in the school system, such as Education for sustainable development, but in reality they are not very successful. This is most probably due to the weak sustainability model, which is currently present in Slovenia.

Key words: ideology, ideological state apparatuses, sustainable development, education for sustainable development.

KAZALO

1 UVOD	7
1.1 NAMEN IN CILJI DIPLOMSKEGA DELA IN OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA VPRAŠANJA	10
1.2 STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA.....	11
1.3 RAZISKOVALNE METODE IN TEHNIKE.....	11
2 IDEOLOGIJA IN IDEOLOŠKI APARATI DRŽAVE	13
2.1 IDEOLOGIJA.....	13
2.1.1 POMENSKE RAZSEŽNOSTI POJMA IDEOLOGIJE	16
2.1.2 IDEOLOŠKI APARATI DRŽAVE.....	17
2.1.3 EKOLOGIZEM KOT IDEOLOGIJA.....	19
3 OKOLJSKA ZAVEST, EKOLOGIJA IN TRAJNOSTNI RAZVOJ	21
3.1 EKOLOGIZACIJA POLITIKE.....	21
3.2 EKOLOŠKA / OKOLJSKA ZAVEST IN ETIKA	22
3.3 OPREDELITEV POJMA TRAJNOSTNEGA RAZVOJA	26
3.4 RAZVOJ KONCEPTA TRAJNOSTNEGA RAZVOJA	28
4. VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ	31
4.1 RAZVOJ IN TEMELJNA NAČELA VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ	31
4.2 POMEN VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ.....	33
5 ZAKLJUČEK	37
6 LITERATURA	39

SEZNAM KRATIC:

DESD	United Nations Decade of Education for Sustainable Development - Desetletje izobraževanja za trajnostni razvoj
ESD	Education for Sustainable Development – Vzgoja za trajnostni razvoj
IAD	Ideološki aparati države
IUCN	World Conservation Union – Svetovna zveza za ohranjanje narave
MŠŠ RS	Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
NIMBY	Not in my backyard – ne na mojem dvorišču
NIMET	Not in my election time – ne v času mojega mandata
TR	Trajnostni razvoj (sustainable development)
UNCED	United Nations Conference on Environment and Development – Konferenca Združenih narodov za okolje in razvoj
UNECE	United Nations Economics Commission for Europe – Ekonomska komisija Združenih narodov za Evropo
UNEP	United Nations Environment Programme – Okoljski program Združenih narodov
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo
UNICEF	United Nations Children's Fund – Sklad Združenih narodov za pomoč otrokom
VITR	Vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj
WCED	World Commission for Environment and Development – Svetovna komisija za okolje in razvoj
WCS	World Conservation Strategy – Strategija ohranitve sveta
ZDA	Združene države Amerike
OZN	Organizacija združenih narodov

1 UVOD

Pisati o ekologiji se v nekem pogledu zdi že stara zgodba. To je tema, ki se pojavlja v raznih razpravah, člankih, posvetih in v strokovni ter znanstveni literaturi, pojavlja se v javnem in političnem diskurzu, pa tudi v opozorilih nevladnih ekoloških organizacij, skratka zdi se, da smo ljudje vse bolj ekološko osveščeni. Pa vendar lahko vsak dan sproti ugotavljamo, da to ni res in da je ekološka situacija naše Zemlje zelo resna.

Naravno okolje se neprestano spreminja zaradi svojih zakonitosti, vendar se je prav zaradi človekovega odnosa do okolja začelo spreminjati hitreje. Priča smo resnim podnebnim spremembam, ki se že izražajo na mnogo destruktivnih načinov. Vsak dan izumre nekaj deset živalskih in rastlinskih vrst. Počasi nam grozi resno pomanjkanje energetskih virov; kljub novim tehnologijam, ki lahko uporabljajo čisto, obnovljivo energijo, še vedno uporabljamo okolju škodljivo energijo. Kljub vsem presežkom pridelane hrane na svetu vsak dan od lakote umre na stotine ljudi, veliko število pa jih umre zaradi pomanjkanja pitne vode in bolezni, ki nastajajo zaradi slabe higiene. Pojavlja se nov svetovni fenomen – vse več je ekoloških beguncev, ljudi, ki so razseljeni zaradi takih ali drugačnih posledic ekoloških katastrof. Pojavljajo se torej popolnoma nova vprašanja, ki so zelo sodobna in neprimerljiva z izkušnjami prednikov. Prvič v zgodovini planeta živa narava s samočistilno močjo in obnavljanjem življenja ne more več nevtralizirati škodljivih učinkov človeštva (Plut 1998, 21).

Kljub tehnologijam in strategijam, ki bi relativno zlahka rešile problem velikega razkoraka na osi sever – jug, enormnega napredka in ekonomskega uspeha enih držav predvsem na račun »moderno kolonialnega« izkoriščanja drugih, revnejših držav, se tega ne stori. V resnici je zastrašujoče, da tako očitna prevlada privilegiranega dela prebivalstva nad naravo v resnici pomeni tudi prevlado nad ostalimi prebivalci tega planeta. V knjigi *Meje rasti* je zapisano: »Vsaka nova oblika oblasti nad naravo se obenem pokaže tudi kot nova oblika oblasti nad človekom samim« (Meadows 1974, 10). To, kar imenujemo človekova moč nad naravo, se je izkazalo za moč, ki jo nekateri uveljavljajo nad drugimi; naravo pa uporabijo za svoje sredstvo.

Ob nedavnem izbruhu svetovne ekonomske krize se je pozornost ljudi, hote ali nehote, obrnila k vprašanju cene delnic, kreditov, reševanju bank, hipotek, ponovne

vzpostavitev stabilnosti poslovanja podjetij, brezposelnosti, skratka k temam, ki se zdijo nujne tukaj in sedaj, temam, ki so pomembne za trenutno preživetje. Na nek način je to razumljivo, vendar si mora človeštvo začeti zastavljati tudi druga vprašanja in se začeti obnašati bolj odgovorno: kakšne so temeljne človeške vrednote, da se kot družba ne zavedamo, kakšen je odnos do okolja, do energetskih virov, kako se in kako se bo v prihodnosti uporabljalo novo, rizično tehnologijo, katere učinkov še ne poznamo, kakšen je odnos do kvalitete in količine vode, zraka, in predvsem, kaj se dogaja z medčloveškimi odnosi. So morda ljudje res tako zelo odtujeni od svojega bistva, da jim ni mar, da nedaleč stran drugi ljudje umirajo od lakote in lahko ozdravljivih bolezni, da počasi zmanjkuje naravnih virov, da so oceani praktično izropani, da vsakodnevno izgine veliko število živalskih vrst, predvsem pa, da osnovne človekove pravice, nekaj tako zelo samoumevnega, v resnici veljajo zgolj in le za nekaj odstotkov privilegirane svetovne populacije? Je res lahko vse to zamenjati ter podrediti čim večjemu zaslužku in največjemu možnemu udobju?

Prebivalcev Združenih držav Amerike je približno za 5 odstotkov svetovnega prebivalstva, vendar letno porabijo več kot 30 odstotkov celotnih virov hrane in energetskih zalog. Zaradi ekonomskih profitov in globalizacije kapitalistične proizvodnje, se pridelava hrane seli iz bogatih držav prvega sveta na ozemlje držav tretjega sveta, kar pa niti najmanj ne pomeni, da imajo prebivalci tretjega sveta od tega kaj koristi. Nasprotno! Zahodni svet je urejen, natančno tehnološko sistematiziran, osvetljen, s privlačnimi in bogato založenimi policami velikih prodajaln hrane, z vso zdravstveno oskrbo in dostopom do kulturnih dobrin. Spremembe, ki jih prinaša segrevanje ozračja se učinkovito skrijejo v učinkih klimatskih naprav, resnost situacije pa se skrije za bleščečo zaveso konstruirane realnosti medijev. Samoumevno in nepremišljeno se uporablja naravne dobrine, kot da jih je v izobilju, ljudje so odtujeni od ponižanja in bolečine, človeškega trpljenja in trpljenja živali, ki se »dogaja« tam nekje daleč stran« (Rifkin 1992).

Ljudje se na problem ekološke krize odzivajo različno. Strokovnjaki in ekološki aktivisti se lotevajo reševanja na znanstveno utemeljen način in z ozaveščanjem širše javnosti. Večina ljudi pa skrbi za svoj vsakdan, za svoje življenje, odgovornost pa prepuščajo drugim. Le peščica zares poskuša ozavestiti novo stanje in vsaj poskuša uvesti nova načela ekološkega načina življenja ter izstopiti iz začaranega kroga potrošništva.

Navajenost ljudi na določen način življenja in udobje, ki se mu je težko odpovedati, predstavlja veliko oteževalno okoliščino na poti k spremembam. Pretirano potrošništvo, ki ga producira agresivno gospodarstvo, in želja po vse večji ekonomski rasti nosi glavnino odgovornosti. Zdi se preprosteje, da se o teh vprašanjih sploh ne razmišlja. Če se velike spremembe dogajajo postopoma in počasi, je preprosteje čakati, brez zavedanja resnosti dogajanja, dokler ni prepozno. Ljudje se večinoma odzovejo le na nenadne dražljaje, samo velike in hitre spremembe okoliščin pa sprožijo alarm. C. P. Snow je zapisal: »Druga težava pri našem načinu razmišljanja o podnebnih spremembah je velika razlika med »dvema kulturama« (C. P. Snow v Gore 2007, 157).

Znanstveniki so pri poglobljanju svojega razumevanja začeli posegati v takšne podrobnosti in na tako specializirana področja, da laična javnost vse teže razume njihove ugotovitve in prevaja njihovo modrost v vsakdanji jezik. Poleg tega se znanost napaja iz negotovosti, ki politiko hromi. Zato znanstveniki težko sprožijo alarm pri politikih, saj bo tudi, kadar izsledki jasno kažejo, da obstaja huda nevarnost, njihov prvi odziv znanstveno razmišljanje o nujnosti ponovitve eksperimenta, da bi se prepričali, ali bodo rezultati enaki. Na drugi strani pa politiki pogosto pomešajo osebne interese, za katere plačujejo lobiji, in jih podtikajo v priljubljena občila z rezultati resničnih, ustrezno ovrednotenih raziskav, objavljenih v priznanih znanstvenih revijah. Pogosto je težava napačno razmišljanje, da je treba izbirati med zdravim gospodarstvom in zdravim okoljem (Gore, 2007). »Vsi prebivalci sveta in vse vlade sveta na vseh ravneh bi se morale zavedati resnosti situacije in si ne zatiskati oči ter prekiniti z odnosom NIMBY (ne na mojem dvorišču) in NIMET (ne v času mojega mandata)« (Bahor 2002, 1). »Dejstvo je, da je resnica o podnebni krizi neprijetna in da bomo morali zaradi nje spremeniti svoj slog življenja. Ne moremo si privoščiti, da bi še naprej odlašali z ukrepanjem in – roko na srce – za to tudi nimamo več opravičila« (Gore 2007, 286-287).

Ključni problem današnjega časa je pomanjkanje celovitega pristopa pri načrtovanju razvojnih strategij in pri iskanju rešitev za pereče probleme modernega razvoja. Rešitve enega problema na določenem področju so pogosto vir novega problema na drugem področju. V začaranem krogu vedno večjih težav in problemov se bo človeštvo vrtelo vse dotlej, dokler ne bo sposobno dojeti problematike v celoti in se usmeriti v preučevanje medsebojnih povezav in vplivov znotraj sistema. Če se želi doseči takšne družbene spremembe, ki bodo v skladu z načeli trajnostnega razvoja, potem je treba

uskladiti delovanje na treh področjih – kulturnem, institucionalnem in gospodarskem, poudarjajo avtorji zbornika Agenda 21 za Slovenijo (Umanotera 1995, 10-11).

KULTURNI VIDIK ima odločilen pomen pri oblikovanju posameznika, njegovih etičnih vrednot in posledično družbenega delovanja. Pri tem ima izjemno pomembno vlogo zlasti izobraževanje v najširšem smislu, saj se lahko le z njim doseže, da se bodo pri ljudeh razvila nova znanja, vrednote in sposobnosti, ki bodo podlaga za takšen način življenja, ki bo v skladu z načeli trajnosti. Spremembe etičnih vrednot so nujna osnova za oblikovanje novih družbenih institucij.

INSTITUCIONALNI IN NORMATIVNI VIDIK zadeva tako državne institucije kot institucije civilne družbe, saj so vse nastale z namenom, da rešujejo skupne družbene naloge in probleme. Oblikovati je potrebno takšne zakonske predpise, ki bodo uveljavljali načela trajnosti v družbi.

GOSPODARSKI VIDIK predstavlja problem tistih družbenih entitet, ki so eden največjih onesnaževalcev okolja in porabnikov naravnih virov. Potrebno je postaviti zakonski okvir, ki bo določen z okoljsko nosilnostjo prostora, socialno pravičnostjo in uvajanjem novih pristopov ter tehnologij, znotraj katerega se bodo lahko uresničevali trajnostni modeli gospodarjenja (*ibid.*).

Upoštevajoč ta načela je v nalogi izpostavljeno vprašanje, kakšna je vloga države pri uveljavitvi zgoraj navedenih principov. Ali obstajajo mehanizmi, ki bi lahko vplivali na okoljsko zavest državljanov? Se da te vrednote ustvariti ali privzgojiti? Seveda je v različnih političnih okoljih vloga države različna, razlikujejo se politične kulture in kulturne vrednote, vendar se zdi, da je svet dosegel točko, kjer ne pomaga več leporečenjske, ampak je potrebno doreči neke vrednote in temeljne premise, ki morajo veljati in zares zaživeti v praksi, če se želi ohraniti to, kar je še ostalo.

1.1 NAMEN IN CILJI DIPLOMSKEGA DELA TER OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA VPRAŠANJA

Naloga ne bo temeljila na ustrahovanju in ustvarjanju občutka katastrofičnosti, kar je velikokrat stranski produkt ekološkega diskurza, temveč na vprašanju, na kakšen način se lahko ustvarja nova zavest in odnos do ekologije in trajnostnega razvoja, ali ima država pri tem kakšno vlogo, ter kakšne načine delovanja lahko prevzame skozi svoje mehanizme in institucije pri dvigu ekološke, ali boljše, trajnostne zavesti državljanov.

Namen diplomske naloge in hkrati tudi raziskovalno vprašanje je torej preučitev vpliva države na dvigovanje ekološke zavesti in trajnostnih vrednot ter oblikovanje etičnih vrednot posameznika.

1.2 STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA

V prvem delu naloge se lotevam, prav zaradi zgoraj utemeljene predpostavke, pojasnitve koncepta ideologije ter njen zgodovinski razvoj, nato pa opredelitve ideoloških aparatov države, ter vlogo in naloge le-teh. Nekateri teoretiki zagovarjajo koncept, da država preko svojih ideoloških aparatov aktivno sodeluje pri reproduciranju in ohranjanju obstoječe družbene strukture. V ta namen potekajo znotraj ideoloških aparatov države procesi socializacije, ki ustvarjajo vrednostne sisteme in posledično aktivirajo posameznike za določene akcije. Idejo naloge razširjam z utemeljitvijo pojma ekologizma kot ideologije, saj je ta v zadnjih desetletjih postala ena najbolj izrazitih ideologij ter vir idej in diskurza sodobnih politik.

Nadalje sledi oris ekologizacije politike, koncepta ekološke oziroma okoljske zavesti in etike, ter pojma trajnostnega razvoja. Zadnji del naloge je namenjen predstavitvi vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj kot temelja ustvarjanja nove, ekološko usmerjene zavesti posameznikov. Diplomsko delo bo zaokroženo še s povzetkom in sklepnim razmišljanjem.

1.3 RAZISKOVALNE METODE IN TEHNIKE

Pri pisanju diplomske naloge so uprabljene različne metode in tehnike družboslovnega raziskovanja.

Metoda sistematičnega zbiranja podatkov omogoča obdelavo in analizo virov informacij ter s tem širši vpogled v obstoječo bibliografijo iz izbrane tematike.

Z metodo deskripcije in zgodovinske analize so opredeljeni temeljni pojme, ki se jih loteva naloga – ideologija, ideološki aparati države, ekologizem, trajnostni razvoj ...

Preko raziskovanja in analize vsebin primarnih, sekundarnih in ostalih virov je prikazan razvoj in glavne ideje koncepta trajnostnega razvoja, ter znotraj tega izpostavljen eden od najbolj učinkovitih načinov ustvarjanja in implementacije principov trajnosti – vzgoja in izobraževanja za trajnostni razvoj. Prav preko koncepta ideologije in

ideoloških aparatov države, se bo načelo trajnosti povezalo z vlogo države. Šele, ko bodo okoljske in medčloveške vrednote dovolj trdne in vgrajene v vrednotni sistem družbe, se bo učinkovito in trajnostno poskrbelo tudi za institucionalni in gospodarski okvir, ki bo omogočal implementacijo teh vrednot. Razvojno stanje družbe se gotovo kaže tudi v ekološki občutljivosti, ki se jo lahko interpretira tudi kot vrednotni sistem merila zrelosti družbe.

Metoda sinteze pa bo v zaključku naloge pripomogla k povezovanju na prvi pogled nepovezanih konceptov ideologije, ideoloških aparatov države ter trajnostnega razvoja, ki lahko skupaj močno vplivajo na dvigovanje ekološke oziroma bolje rečeno, trajnostne zavesti posameznika.

2 IDEOLOGIJA IN IDEOLOŠKI APARATI DRŽAVE

2.1 IDEOLOGIJA

V srednjem veku je bila za običajne ljudi politika nedostopna. Od množic se je pričakovalo pokorno opravljanje zadanih nalog, ki so jim jih narekovali duhovni in laični voditelji. Politična participacija množic ni obstajala, politika je bila rezervirana za kralje, plemiške stanove in visoke kroge duhovščine. Vladajoči razredi so posredovali ljudem tako količino znanja in informacij, ki se jim je zdela potrebna in zadostna, zato so bili ljudje tudi bolj pokorni in si niso zastavljali preveč vprašanj. Z neukim ljudstvom je bilo pokorščino relativno lahko doseči. V družbi, ki je temeljila predvsem na tradiciji, so se spremembe dogajale izjemno počasi. Vendar je čas prinesel spremembe, ljudje so želeli vse več znanja, počasi se je začela razvijati znanost, katere dosežki so začeli temeljito spreminjati način življenja ljudi. Proizvodnja se je začela povečevati, industrializacija je prinesla potrebe po drugačnem načinu produkcije, ljude so se začeli iz vasi, kjer so živeli revno, vendar relativno zdravo življenje, seliti v mesta, kjer pa so živeli v natrpanih, slabo vzdrževanih stanovanjih. Spremenil se je odnos do dela, medtem ko so ljudje v večini prej živeli povezani s svojim delom, se z njim identificirali, so s pojavom močne industrializacije začeli oskrbovati stroje in postali odtujeni od svojega poklica. Življenje v velikih mestih je povzročalo odtujenost ter precej manjšo socialno povezanost ljudi, spremenila se je tudi paradigma dela – delati je bilo potrebno zase, saj je v tovarnah vladala huda tekmovalnost in individualnost. Svet je postajal vse bolj materialistično in racionalno usmerjen. V takem okolju in pod takimi pritiski so tudi ljudje postajali vse bolj zmedeni in odtujeni. Vse je postajalo začasno, tako institucije kot tudi vrednote, tako kot je še danes v sodobnih, postmodernističnih družbah, vendar še z bistveno hitrejšim tempom dogajanja. Pokazala se je potreba, da se ljudi z nečim nagovori, jim osmisli življenje, jih poveže v nekem simbolnem in čustvenem jeziku ali pa aktivira, da začenjajo samostojno in odgovorno upravljati s svojim življenjem, kar pa pomeni tudi večjo politično participacijo (Baradat 1988).

Prva, ki sta se raziskovanja empirične znanosti lotila na sistematičen način sta bila Francis Bacon (1561-1626) in John Locke (1632-1704). V svojih delih je Bacon zapisal, da mora znanje izhajati iz pazljivega, natančnega opazovanja in izkušenj. Kakršnokoli drugačno znanje, deducirano iz drugačnih metod raziskovanja je omadeževano z

lažnimi vtisi ali »idoli«. John Locke je to idejo razvil še dalje. Verjel je, da smo ljudje ob rojstvu »prazen list papirja«, ideje postopoma rastejo v človeškem umu na podlagi izkušenj, te pa potem vodijo v določene in artikulirane misli. Razen dejstev, ki temeljijo na empiričnih metodah, je vse ostalo znanje napačno, ni prava znanost.

Pojem ideologija¹ se je v zgodovini prvič pojavil v zgodnjem devetnajstem stoletju, v razsvetljenskih tekstih francoskega znanstvenika z imenom Antoine Destutt de Tracy (1754-1836). Izpostavimo lahko dve glavni temi, ki sta temelj njegovih del. Prva – materializem, temelji na ideji, da miselne procese vedno sprožajo materialne stvari, da je oblikovanje idej v resnici bolj fizikalen, kot duhovni ali mistični proces.

Druga pa je Tracyeva ideja, da lahko znanosti pomaga izboljšati socialne in politične razmere, ki so vladale v družbi. Zanj je ideologija pomenila študijo procesa oblikovanja idej – znanost idej. Namenjena je bila predvsem praktični uporabnosti znanja, ki se je razvilo iz »znanosti idej«, za izboljšanja življenjskih pogojev v celotni družbi. Prav iz tega izhaja tudi uporaba ideologije v političnem življenju (Baradat 1988, 6-7). Tracyeva vizija je bila, da bi s pomočjo ideologije razvili izobraževalni sistem, ki bi »proizvajal« boljše ljudi (Eatwell in Wright 1993, 2). Pojem ideologije je bil v razsvetljenskem kontekstu razvit in uporabljen izrazito pozitivistično. Prvi slabšalni pomen mu je nadel Napoleon Bonaparte (1769-1821), ki je bil sprva velik zagovornik Tracyevih del. Ko je postal cesar, pa je hitro spoznal, kakšno politično moč nosijo čustvene in simbolne forme. Tracya in njegovo skupino »ideologov« je z namenom diskreditacije označil kot nerealne ideologe, ki delajo poenostavljene analize in imajo avtoritarne interese, skrite za željo po izboljšanju življenjskih pogojev državljanov (*ibid*).

Ideologijo kot negativističen koncept je v politični diskurz najmočneje uvedel Karl Marx (1818-1883) (Eatwell in Wright 1993, 3). V svojem preučevanju kapitalistične družbe je postavil jasno ločnico med »bazo« in »nadstavbo«. Ekonomska baza predstavlja temelj družbe, z enotnimi produktivnimi silami in produkcijskimi razmerji, nadstavba pa ima dve ravni: pravopolitično (pravo in država) ter ideologijo (religiozno, moralno, pravno, politično ...) (Althusser 2000, 62). Ideologijo je Marx označil kot miselni konstrukt sloja kapitalistov, z namenom opravičevanja lastnega obstoja. Njeni koncepti so po mnenju Marxa napačni in delujejo samo v korist

¹ *Ideologija* Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeli kot sistem idej, izražen v raznih oblikah družbene zavesti; sistem, kot vodilo za družbeno delovanje (SSKJ 1991).

nadstavbe (Baradat 1988, 7). Ideologija je bila za Marxa imaginarna konstrukcija, sistem idej in predstav, ki vladajo nad duhom posameznika ali družbene skupine. Vsaka oblika družbene strukture, ki želi obstajati, se mora reproducirati, obnavljati pogoje za produkcijo. Reproducirati mora torej produktivne sile in obstoječa produkcijska razmerja. Reprodukcijska delovna sila poteka preko sistema materialnih sredstev – mezd, ki omogočajo nakupe življenjskih sredstev (hrane, najemnine, ter drugi ostali stroški...), ter preko institucij, ki skrbijo za reprodukcijo znanja, spretnosti in pravil ureditve, v kateri živi (Althusser 2000, 55-61). Reprodukcijske obstoječih produkcijskih razmerij pa v največji meri omogoča pravnopolitična in ideološka nadstavba, kjer se v državnih (represivnih in ideoloških) aparatih izvršuje državna oblast (Althusser 2000, 75).

Vladimir Ilič Lenin (1870-1924) je označil marksizem kot znanost, vendar je zanikal povezavo ideologij zgolj z ohranjanjem kapitalističnega družbenega sistema, ter zagovarjal socialistično ideologijo, ki naj bi pomagala razvijati zavest delovskega razreda. Verjel je tudi, da bi taka ideologija pomagala preprečevati ustvarjanje sindikalne zavesti delavcev. Po njegovem mnenju je sindikalno gibanje škodljivo za razvoj socializma, saj ustvarja podlago za kapitalizem s tem, ker se zahteve delavcev po boljši plači in boljših delovnih pogojih lahko prej dosežejo v zdraven kapitalizmu, kot v socializmu, ki lahko take pogoje zagotavlja šele dolgoročno (Eatwell in Wright 1993).

Karl Mannheim je v študije ideologij vnesel zgodovinski diskurz. Primerjal je ideologije raznih zgodovinskih obdobj in zanesljivo ugotovil, da ne more biti nobena ideologija pravilno razumljena izven svojega zgodovinskega konteksta (Baradat 1988, 7).

Louis Althusser (1918-1990), vpliven francoski filozof strukturalistične šole, je koncept razširil s trditvijo, da je sleherna praksa mogoča samo prek ideologije, zgodi pa se le z interpelacijo posameznikov v subjekte. Althusser je koncept ideologij pojasnjeval tudi z vlogo represivnih in ideoloških aparatov države (IAD), znotraj katerih poteka omenjena interpelacija (Althusser 2000). Konceptualiziral je torej delovanje ideologije s stališča oblikovanja človeške subjektivnosti, povezujoč marksistično teorijo s psihodinamiko in psihoanalizo. V svojih tekstih je prekinil s tradicijo razumevanja ideologije kot sklopa idej ali misli, ter jo razumel v smislu družbenega naslavljanja ali »interpelacij«, vpisanih v družbene sheme (Therborn 1987, 22).

Na koncept ideologije se lahko gleda z več različnih zornih kotov. Preučuje se jo lahko kot orodje ohranjanja določene družbene strukture, lahko jo opazujemo kot kompleksne

družbene procese interpelacije in oblikovanja človeške subjektivnosti, lahko se jo preučuje zgolj kot okvir za ozke propagandne prakse, ali pa širše kot način formiranja in oblikovanja posameznikove zavesti.

2.1.1 POMENSKE RAZSEŽNOSTI POJMA IDEOLOGIJE

Pojem ideologije ima mnogo pomenskih razsežnosti, o natančnosti katerih si niso enotni niti znanstveniki. Baradat v svojem delu razvije 5-delno definicijo, ki nekako široko povzema vse ostale definicije pojma (Baradat 1988, 1-2):

1. Pojem ideologije lahko uporabljamo v mnogih kontekstih, vendar ima v osnovi političen pomen, če ni eksplicitno drugače navedeno.
2. Vse ideologije ponujajo interpretacijo sedanosti in vizijo željene prihodnosti. Pričakovana prihodnost je vedno naslikana kot boljša od sedanje, možno pa jo je doseči v času enega življenja.
3. Vsaka ideologija vsebuje korake in navodila za doseg svojih ciljev.
4. Ideologije so vedno namenjene in naslavljaajo množice.
5. Ideologije so preproste in predstavljene v krajših, motivacijskih stavkih.

Kot je bilo že omenjeno v nalogi, so ideologije nastale iz preprostega razsvetljenskega prepričanja, da lahko ljudje sami aktivno pripomorejo k izboljšanju svojega življenjskega položaja, namesto da pasivno sprejemajo dana dejstva (Baradat 1988).

Najširši pomen termina ideologija se nanaša na tisti vidik pogojev človeškega obstoja, pod katerim človeška bitja živijo svoje življenje kot zavestni akterji v svetu, ki je zanje v različnih stopnjah smiselno. Ideologija je medij, skozi katerega te zavesti in pomenskosti delujejo. Zavest² vsakega novorojenega bitja se oblikuje v okviru širših nezavednih psihodinamičnih procesov in funkcionira v simbolnem redu jezikovnih kodov (Therborn 1987).

Še eno definicijo ideologije v luči politike sta podala Eatwell in Wright: »Politična ideologija je relativno povezana zbirka empiričnih in normativnih misli ter prepričanj,

² Slovar slovenskega knjižnega jezika definira besedo *zavest* kot »sposobnost koga, da se zaveda svojega obstajanja in svojih duševnih stanj, ter celoto idej ali spoznanj o čem, kot jo ima kak osebek sploh« (SSKJ 1991).

ki se osredotočajo na probleme človeške narave, proces zgodovine in socialno-politične ureditve. Odvisno od razmerja do dominantne vladajoče strukture, lahko ideologija deluje kot stabilizator ali pa kot radikalna sila. Politične ideologije so v osnovi produkt kolektivne misli. So idealizirani modeli, ki jih ne gre reducirati na eno sam specifično gibanje, stranko ali režim« (Eatwell in Wright 1993).

Althusser postavi dve tezi o strukturi in delovanju ideologije (Althusser 2000, 87-95):

- ideologija predstavlja imaginarno razmerje med posamezniki in njihovimi realnimi eksistenčnimi razmerami,
- ideologija ima materialno existenco, ker so ideje materialna dejanja, vključena v materialne prakse, ki jih urejajo materialni rituali, te pa določa materialni ideološki aparat, iz katerega izvirajo ideje subjekta.

Ideologije torej služijo kot ohranjevalec določenih struktur ali pa kot način mobilizacije in zavestnega spreminjanja zavesti posameznikov. Moč ideologije se najbolje pokaže v procesih družbenih sprememb. Uspešna ideološka mobilizacija se vedno prevaja v prakse politične mobilizacije ali pa se v njih manifestira. Ideološka sprememba izvira iz spremembe v univerzumu političnih subjektov. Najočitnejši primer takih sprememb je dozorevanje novih generacij (Therborn 1987). Prav na to točko se naslanja naloga, saj je trajnost mogoče doseči le tako, da postane del zavesti in se integrira v način življenja in razvoj vsakega posameznika.

2.1.2 IDEOLOŠKI APARATI DRŽAVE

Čeprav glavnina raziskovanj ideologij in ideoloških aparatov države izvira iz časov do osemdesetih let dvajsetega stoletja, so nekatere ideje še vedno aktualne ali vsaj zaslužijo premislek z novega zornega kota.

Kot že omenjeno, je zametek ideje o ideoloških aparatih države na nek način zastavil že Tracy, ki je postavil vizijo izobraževalnega sistema, dostopnega za vse, ki bi s pomočjo ideologij – znanosti o idejah, nudil posameznikom bazo znanj, s pomočjo katerih bi lahko prevzeli aktivno vlogo v svojem življenju.

Glavni temelj ideje o ideoloških aparatih pa je postavil že Marx z idejo o dveh ravneh družbene strukture – »bazo« in »nadstavbo«, v kateri državna oblast preko ideologij izvaja proces reprodukcije obstoječih produkcijskih razmerij. Medtem ko je Marx bolj

izpostavljaj vlogo državnega represivnega aparata, je idejo o ideoloških aparatih države, kot temelju reprodukcije produkcijskih razmerij, razširil Louis Althusser.

Zapisal je: »Če hočemo razvijati teorijo države, moramo nujno upoštevati ne le razliko med državno oblastjo in državnim aparatom, temveč tudi neko drugo realnost, ki očitno sodi k (represivnemu) državnemu aparatu, vendar pa je z njim ne smemo zamenjevati. To realnost bomo imenovali z njenim konceptom: ideološki aparati države« (Althusser 2000, 70).

Represivni aparat države v marksistični teoriji obsega vse tiste institucije, ki lahko državno oblast izvajajo z neko vrsto sile – vlado, vojsko, policijo, sodišča, zapore ... Ideološki aparati države pa ne delujejo z represijo, temveč z ideologijo. Noben razred ne more trajno obdržati državne oblasti, ne da bi hkrati uveljavljal svojo hegemonijo nad ideološkimi aparati države in v njih (Althusser 2000).

Althusser našteje naslednje ideološke aparate države (Althusser 2000, 70-71): verski IAD (sistem raznih cerkva), šolski IAD (sistem zasebnih in državnih šol), družinski IAD, pravni IAD, politični IAD (politični sistem z različnimi strankami), sindikalni IAD, informacijski IAD (mediji), kulturni IAD (književnost, umetnost ...).

Vsak izmed njih deluje v smeri reprodukcije produkcijskih razmerij – ohranjanju obstoječih odnosov v družbi. Politični aparat podreja, usmerja posameznike v državno politično ideologijo, v posredno ali neposredno demokracijo ali katerikoli drug sistem državne ureditve. Informacijski ideološki aparat s svojimi informacijami posreduje tudi določeno mero ideologije, določeno mero nacionalizma, moralizma, ustvarja javno mnenje, kreira medijsko realnost, kolikor in tako, kot je to v interesu kapitala in državne oblasti (velja vsaj za veliko večino medijev). Verski IAD vernike nagovarja k pokorščini, k sprejemanju realnosti take kot je, ali pa določenim mentalnim strukturam in akcijam, ki so naklonjene politični opciji, bližji cerkvenim vrednotam. Družinski IAD deluje kot medij primarne socializacije, ki uči posameznika vedenja in ravnanja v družbi, ustvarja njegove vrednote in na nek način reproducira način življenja staršev. Althusser trdi, da ima od vseh ideoloških aparatov zagotovo največjo moč prav šolski IAD. Ta že od predšolske vzgoje naprej, skozi celoten proces primarnega, sekundarnega in terciarnega šolanja, implementira vladajočo ideologijo skozi znanja in spretnosti, ki jih uči (tudi skozi materin jezik, naravoslovje, družboslovje, filozofijo ...). Vse posameznike šola opremi z ideologijo, znanji in spretnostmi, ki so ustrezni vlogi, ki jo

kasneje posameznik prevzema v življenju (Althusser 2000). Zato je šolski sistem pogosto prizorišče političnega boja in eden prvih, ki jih vladajoča oblast želi imeti v svojih rokah z namenom ohranjanja svojega položaja. Vendar pa lahko šolski sistem predstavlja tudi žarišče zametkov druge plati ideologije – idej po spreminjaju obstoječega sistema ali pa medij, skozi katerega lahko država spreminja zavest posameznikov z namenom ustvarjanja drugačnega načina življenja.

Vsaka ideologija je v resnici mogoča le prek subjekta in za subjekt, za konkretne subjekte. Kategorija subjekta je konstitutivna za sleherno ideologijo, samo kolikor je funkcija sleherne ideologije, da konkretne posameznike »konstituirajo« v subjekte (Althusser 2000, 95-96). Ideologija deluje torej samo preko interpelacije konkretnega posameznika v konkretni subjekt. V tem procesu posameznik spozna, da je naslovitev ideologije namenjena in naslovljena prav nanj, takoj ko prepozna, da je namenjena njemu, že postane subjekt. Interpelacija je uspešna takrat, ko subjekt svobodno sprejme svojo podrejenost, ponotrani ideologijo in zato sam od sebe izvršuje dejanja podrejenosti (Althusser 2000). Opisano je zgolj zelo poenostavljen koncept interpelacije posameznikov v subjekte, vendar obseg naloge ne dopušča globljega vpogleda v temo.

2.1.3 EKOLOGIZEM KOT IDEOLOGIJA

Ekologizem ima kot ideologija posebno pozicijo, saj je glavna misel usmerjena na odnose ljudi z naravo in okoljem, še posebej pa se usmerja na odnose med samimi ljudmi. Ideologija temelji na predpostavki, da velikanska ekonomska in proizvodna rast ne moreta biti brez velikih posledic in nepopravljive škode za okolje, za sabo pa nujno potegneta tudi neenakomeren razvoj držav, bogatenje enih na račun drugih, ter vedno večjo revščino in odvisnost držav v razvoju. Posebna predpostavka ekologizma je, da bodo uspešne samo celostne spremembe družbe, zato v tem smislu štejemo ekologizem za radikalno politično ideologijo (Dobson v Eatwell in Wright 1993, 216-235).

Ekologizem kot politična ideologija ima v svojem bistvu ideje trajnostne družbe v prvi vrsti cilj decentralizacijo. Ta bi vzpodbujala ljudi k večji odgovornosti in boljšemu odnosu do lokalnega okolja in zanašanju na lokalne vire. Politična decentralizacija pa bi izboljšala tudi procese odločanja, saj je najbolj verjetno, da se v lokalnem okolju dosežejo najboljše možne odločitve in implementirajo najboljši ukrepi. Na enem koncu diskurza decentralizacije je veja ekologizma – bioregionalizem, ki ima v svojem bistvu

močno anarhistično tradicijo, saj želi obiti državo kot institucijo, vendar ne v smislu politične nesvobode, ampak zanika vsakršno politično formacijo, ki pozablja človekovo navezanost do narave. Na drugi strani pa so tisti, ki zagovarjajo decentralizacijo, ki pa je še vedno podprta s strani države. Medsebojna povezanost ljudi in narave pa je temelj še ene bazične ideje ekologizma – mreža medsebojne povezanosti narekuje tudi odgovornost in enakopravno spoštovanje tako med ljudmi, kot med ljudmi in njihovim okoljem. Ekološki, ali bolje rečeno trajnostni, odnosi niso centralizirani niti hierarhični, zato naj ne bi bili taki niti odnosi med ljudmi. Prav ta odnos do enakosti uvršča ekologizem na levo stran politične tehtnice, čeprav nekateri argumentirajo, da je stališče ekologizma do razvoja pravzaprav desničarsko stališče. Vsekakor pa je temeljno stališče ekologizma zavezanost k demokratičnosti, svobodi posameznikov in enakosti. Ekologizem je tako postal eno najpomembnejših družbenih gibanj modernega časa (Dobson v Eatwell in Wright 1993, 216-235).

Ekologizem pa ima nekaj točk, ki zahtevajo kritični pogled. Glavna teh je, da je njegov največji problem realizacija idej v praksi. Zelene politične stranke in gibanja vsekakor puščajo v družbi močan pečat, prav tako kot tudi premike k spreminjanju načina življenja posameznikov in družbe kot celote, pa vendar ostaja intenzivna industrializacija in ekonomska rast še vedno cilj večine, ki se mu kot družba zlepa nismo pripravljene odpovedati (Dobson v Eatwell in Wright 1993, 216-235).

Prav zato je vredno razmisleka, kje je še maneverski prostor ekologizma, kje lahko najde svoj prostor, na kakšne načine se lahko loti spremembe zavesti posameznikov in družbe kot celote v smeri udejanjanja temeljnih načel trajnosti, ki bodo zagotavljala boljšo prihodnost za ljudi in naravo.

3 OKOLJSKA ZAVEST, EKOLOGIJA IN TRAJNOSTNI RAZVOJ

3.1 EKOLOGIZACIJA POLITIKE

Ekologija kot naravoslovno znanstvena disciplina je nastala v drugi polovici 19. stoletja. Nemški biolog Ernst Haeckel (1834-1919) jo je opredelil kot celostno znanost o razmerjih organizmov z njihovim pripadajočim zunanjim okoljem. Takšno razumevanje predmeta ekologije načeloma ni izključevalo interakcije človeka in človeške skupnosti z okoljem, saj je tudi človek organizem, vendar se je ekologija do nedavnega razumela predvsem kot naravoslovna, biološka znanost (Kirn 2004, 9). Ekološka misel je od naravoslovne discipline skozi razvoj prešla do današnjega pojmovanja ekologije, ki je celostno, multidisciplinarno in zajema vse kaj več, kot le zgolj skrb in odnos do okolja. Po Bill Devallu imamo konec 20. stoletja dva velika ekološka tokova. Prvi je reformističen: poskuša omejiti najhujše primere onesnaževanja vode in zraka, spremeniti najbolj absurde kmetijske postopke v industrijskih deželah in z imenovanjem zaščitene območij ohraniti redke divje predele. Drugi tok zagovarja večino reformističnih ciljev, a je revolucionaren: prizadeva si za novo metafiziko, novo epistemologijo, kozmologijo, kot tudi za novo naravovarstveno etiko odnosa človek / planet. (Devall 1980, 10).

Razmah teorije okoljske politične misli je bil v veliki meri spodbujen z vstopom okolja v politični prostor v šestdesetih letih preteklega stoletja preko različnih gibanj in kasneje tudi strank. Od takrat se okoljske tematike niso več umaknile s političnega dnevnega reda. Še več, okolje je postalo v marsičem neizogibni kreator politike, tako da danes predstavlja eno najpomembnejših in izzivajočih tematik v politiki. Ta preboj se nedvomno kaže v širokem javnem zanimanju za stanje okolja. Skupaj z okoljem se je razmišljalo tudi o kapitalistični državi, osnovani na modelu neskončne gospodarske rasti in temelječi na množični produkciji in potrošnji. Začelo se je premišljevat z izrazi postmodernosti, ekologije in kvalitete življenja. Omenjene kategorije določajo nov način mišljenja in delovanja ter razvoja, ki zahteva, da se političnih odločitev ne sprejema brez vključevanja okoljskega premisleka, saj se vse sprejete odločitve ali njihove posledice odvijajo v okolju. Ekološke ideje, ki so bile včasih videti zelo marginalne ali celo ekstremne, so danes del uradne državne in mednarodne politike;

zelene stranke so postale del politične realnosti v veliko državah sveta, še posebej v zahodni Evropi, kjer v več državah igrajo pomembno vlogo v nacionalnih vladah. Sredstva in podpora ekološkim skupinam se je v industrijskih državah povečala do te mere, da jih vlade ne morejo več prezreti, v globalnem jugu pa je v zadnjem desetletju vzniknilo veliko okoljskih skupin, ki so običajno povezane s čeznacionalnimi mrežami in že lahko izvajajo pritisk na vlade svojih držav in na mednarodna telesa (Doherty v Okereke 2007).

Okoljska kriza je v osnovi kriza moderne družbe, kriza vrednot in socialnih institucij. Ekologija je prav zaradi premišljevanja okoli krize vrednot veliko pripomogla k krepitvi kritične zavesti o odnosu ljudi do okolja. Na ekološke probleme se je pričelo gledati s kritičnega zornega kota in nastajati so začele rešitve zanj. Rešitve pa so morale biti narejene tako, da so upoštevale določene zahteve ljudi. Ustvariti je bilo potrebno kompromis med prebivalci in okoljem. Materialne zahteve so morale odstopiti prostor morali, etiki in prizadevanju za reševanje okoljskih problemov (Doherty v Okereke 2007). Danes je popolnoma jasno, da se skozi optiko intenzitete in dinamike odnosa družbe do okolja vrednoti nivo demokratične kulture in odgovornosti, politične zrelosti in zavedanja pomena integracijskih procesov.

3.2 EKOLOŠKA / OKOLJSKA ZAVEST IN ETIKA

Do oblikovanja ekološke etike kot ekofilozofske discipline je prišlo šele v prvi polovici 70-ih let v ZDA in Avstraliji. Avstralski filozof Richard Routley se je v govoru leta 1973 zavzel za novo ekološko etiko, ki bi postavila meje izkoriščanja ne-človeških entitet. Prav tako je ekološko etiko kasneje zagovarjal znani ekološki etik Holmes Rolston III., prvo ekofilozofsko knjigo pa je napisal avstralski filozof John Passmore (1974), ki je predpostavljal, da ni potrebe po novi ekološki etiki, ker so humanistična filozofija Zahoda in prosvetni antropocentrizem dovolj za idejno konfrontiranje z ekološko krizo. Passmore je ostro obsodil zahteve spoštovanja narave in jih kvalificiral kot »nature mysticism« ter zagovarjal prosvetni ekopaternalizem, racionalno človekovo upravljanje z viri.

Na praktično ravnanje ljudi z naravo vpliva njihova ekološka / okoljska zavest in to, kakšne vrednote vidijo v naravi (Kirn 2004, 63). Ekološka zavest se dotika posameznika s strani njegove seznanjenosti s problemi naravnega okolja. Ekološka

zavest pomeni posameznikovo zaznavanje, dojetje problemov okolja, zavedanje njihovega obstoja, ki ga morda navdaja z zaskrbljenostjo ali celo z občutkom pripravljenosti, da sam prispeva k njihovem reševanju (Rojšek 1987, 182).

Grettenberger navaja več razsežnosti ekološke zavesti (Novak 1999, 12):

- spoznanje, da naše okolje potrebuje pozornost in zaščito, brez katere ga dolgoročno ne moremo ohraniti;
- spoznanje, da je varovanje okolja potrebno, zanj pa je potrebna osebna in podjetniška pripravljenost delovati v skladu z ekološkimi pravili in prenesti celo morebitne izgube zaradi ukrepov varovanja okolja;
- podpiranje ukrepov ekološke politike;
- razumevanje ekološke soodvisnosti.

Prebujena ekološka zavest človeka usmerja k odgovornemu ravnanju z naravo, poleg tega pa lahko trdimo, da ima posameznik s tako zavestjo tudi odgovoren, empatičen in širok odnos do soljudi in ostalih živih bitij. Odgovornost pomeni, da sprejemamo vse, na kar meri odgovornost, za zadevo, ki je naša, za nekaj, s čimer se nekako poistovetimo. Za oblikovanje in udejanjanje ekološke zavesti so potrebne določene vrednote in norme. Potrebna je ekološka etika, ki je neke vrste ogledalo, v katerem vidimo stvari na določen način.

V teoriji poznamo tri različne uporabe pojmov *ekološki* in *okoljski* (Kirn 2004, 11):

- a) ekološki – ki se dosledno omejuje na naravoslovno biološko področje;
- b) ekološki – ki ne pokriva samo naravoslovno biološkega področja, ampak zajema družbene, kulturne, tehnične vidike razmerij človeka z naravo;
- c) okoljski – ki zajema: i) raziskovanje človeških (antropogenih) vzrokov sprememb v okolju in naravi (diagnostika), ii) sanacijske ukrepe in aktivnosti (terapija) in iii) preventivne ukrepe in aktivnosti (preventiva).

Najožji pojem je že davno postal neuporaben, saj danes vemo, da ekologija ni več dosledno naravoslovno biološko področje. Zaradi širokega pomenkega orisa bom v razčlenitvi tega vprašanja uporabljala oba pojma skupaj (okoljski in ekološki). Želela bi izpostaviti, da ekologija v svojem najširšem smislu povezuje tako naravoslovni del kot tudi vsa ostala razmerja z družbo. Družba ni povezana z naravo samo razvojno, ampak

tudi vsakokratno ontološko, in v tem smislu gre za bistveno notranjo eksistenčno povezavo med naravo in družbo (Kim 2004, 15).

Kim razčlenjuje naravo v podobi Zemlje kot družbenozgodovinsko tvorbo v štirih pomenih:

- a) psihološkem – kako ljudje dojemajo naravo, se je bojijo, jo dojemajo spoštljivo ali kot moč in usodo nad človekom ali kot nekaj podrejenega, kar je mogoče poljubno spreminjati ali oblikovati;
- b) vrednotnem – ali ljudje sprejemajo naravo kot nekaj instrumentalnega, kot objekt ali kot nekaj svetega, moralnega, kot vrednoto samo po sebi;
- c) spoznavnem – vsako veliko družbenozgodovinsko obdobje razpolaga s specifičnim naravnoslovnim znanjem in teorijo narave in specifičnim filozofskim dojetjem narave;
- d) praktičnim – v vsakem zgodovinskem obdobju si ljudje različno praktično prisvajajo naravo in jo spreminjajo s pomočjo znanja, tehnologije, ekonomije in kulture.

Poda tudi shematsko razdelitev faz družbenoekološke preobrazbe človeštva (Kim 2004, 33):

- paleolitsko,
- neolitsko,
- industrijsko (moderno).

Zametki človekosrediščne (antropocentrične) vrednotne zavesti o naravi so nastali že z začetki poljedelstva in živinoreje (neolitska revolucija) ter se potem razširili, poglobili, spremenili in ohranili vse do današnjega dne. Temeljne značilnosti antropocentrične ekološke zavesti so: dualizem, gospodovalnost, hierarhičnost, etična izključevalnost. Z neolitsko revolucijo se je začelo dualistično, binarno mišljenje. Človek je samega sebe izoblikoval kot misleče, govoreče, družbeno bitje. S tem je sebe dojemal kot nekaj posebnega v naravi. Ker ima človek razum in voljo in je tako bolj popolno bitje od vseh ostalih, naj bi to opravičevalo, da lahko vse drugo izkoristi za svoje potrebe. Človek je krona stvarstva v teološki krščanski doktrini ali pa vrh evolucije v posvetni, znanstveno podprti koncepciji. Naravo je človek izključil iz kroga moralnosti, človekova morala se prenaša samo na druge ljudi, na samega sebe in na boga. Človekosrediščna in bogosrediščna paradigma bivajočega je etično izključevala druga bitja – živali in rastline (Kim 2003, 18) To so bili čisti začetki oblikovanja ekološke zavesti, ki so

postavljali človeka v središče, narava pa je ostajala daleč zadaj. Vendar pa se je razmišljanje o okolju s časom preoblikovalo.

V novoveški paradigmi je bil stari dualizem »narava – duh« poglobljen in na novo filozofsko in znanstveno utemeljen. Novoveški kriterij znanstvenosti je zahteval strogo ločitev filozofsko konstruiranega subjekta in objekta. Znanstveno je postalo tisto, kar je očiščeno vsake subjektivnosti. Krščanska moralna ravnodušnost do narave ni bila v nasprotju z rastočim tržno-kapitalskim odnosom do narave, ki je bil vse bolj podprt z znanostjo in tehnologijo (Kirn 2004, 37).

Moderna tehnika sedaj omogoča človeku ravnanje s takimi posledicami, da je okvir nekdanje etike preozek. Spremenjena moč ravnanja zahteva tudi spremembo etike. To ne pomeni, da maksime, kot so »ljubi svojega bližnjega, kot samega sebe« ali »ne stori drugemu, kar ne želiš, da drugi storijo tebi« in vsi nekdanji pozivi k pravičnosti, usmiljenju, poštenosti, ne veljajo, še zlasti ne za intimno, dnevno človekovo življenje. Pač pa gre za to, da je osebno, individualno danes zmeraj bolj zasenčeno, utopljeno v kolektivno ravnanje, znotraj katerega dejanje samo in posledice niso več iste kot v bližnji sferi. V današnjih razmerah kumulativnega spreminjanja sveta dobiva tudi znanje posebno mesto v morali. Ne samo, da je znanje prvi pomembni pogoj moralnega ravnanja, zavedati se moramo, da je med nameni, znanjem oziroma ugotovitvami in dejanji, ki jim sledijo na njihovi podlagi, lahko razkorak, kar predstavlja za sodobnega znanstvenika resen moralni problem. Predvsem pa mora, zaradi dosežene kritične stopnje razvrednotenja in uničenja narave, postati predmet etike tudi narava in človekova odgovornost za ravnanje z njo. Pri tem se mora spremeniti tudi sedanje interesno izhodišče (Požarnik 1994, 123).

Okoljska etika se ukvarja z vrednotno presojo vseh vidikov človekovih ravnanj do okolja, do biotskih skupnosti, ekosistemov, biosfere v celoti in narave nasploh. Razvoj okoljske etike je odvisen od ekoloških in okoljevarstvenih spoznanj, ki bodo oblikovala ekološke norme, zapovedi, prepovedi in dolžnosti človekovega odnosa in ravnanja do okolja. V tej točki sta vzgoja in izobraževanje bistvenega pomena. Etične vrednote so bistvo oblikovanja okoljske in ekološke zavesti ljudi ter novega razmerja med intrinzičnimi in instrumentalnimi vrednotami. Ekološka etika predstavlja naš pogled na okolje in naš odnos do okolja ter nam postavlja okvir, znotraj katerega lahko začnemo graditi in razvijati ekološko zavest. Ekološka / okoljska zavest je sestavina praktičnega

odnosa do narave, vendar ni preprost odsev prakse, ampak je tudi vodilo in norma človekovega delovanja (Kirn 2003, 17).

Nastavki ekološke etike so razširili polje možnih moralnih objektov na živali, sedanja ekološka etika pa jih razširja na rastline in naravne danosti nasploh ter jim podeljuje status naravnih vrednot. Različne naravne danosti postanejo tako vrednostni objekti, ki jih je potrebno varovati in ohranjati. Zаметki ekološke etike Zahoda so izrazito človekosrediščni, pragmatični, instrumentalni - do naravnih danosti se je potrebno korektno obnašati zaradi človekovih koristi in možnih škod. Vsa dosedanja okoljska in v glavnem tudi naravovarstvena politika v bistvu temelji na pragmatičnih, instrumentalnih, antropocentričnih vrednotah. (Kirn 2003, 18). Nadaljnji korak v razvoju ideje pa predstavlja intrinzična ekološka etika, ki zahteva varovanje in spoštovanje naravnih danosti zaradi njih samih in ne samo zaradi koristi, ki jih prinašajo človeku.

Temeljni pogoj za uresničevanje načel nove etike ali etike odgovornosti za naravo je pripravljenost na spremembo mišljenja v človekovem odnosu do narave, pripravljenost na odpoved vsemu, kar iskreni odgovornosti za naravo nasprotuje, čeprav morda ta odpoved trenutno pomeni izgubo nekih koristi in udobja. Prehod od industrijske k ekološki trajnostni družbi zahteva tudi radikalno spremembo dosedanje ekološko ravnodušne ali celo antiekološke zavesti (Kirn 2004, 229). Čeprav ne moremo pričakovati rešitev ekoloških problemov brez spremembe človekove miselnosti in odnosa posameznika do narave, pa ne moremo reči, da gre za problem, ki bi zadeval samo individualnega človeka, temveč gre prav tako za etično vprašanje socialne razsežnosti, se pravi, da gre za etične probleme na družbenopolitičnem, kulturnem, gospodarskem področju v svetovnem merilu. Šele tako lahko postanejo načela etične odgovornosti za naravo res učinkovita v ekologiji (Kremžar 2005).

3.3 OPREDELITEV POJMA TRAJNOSTNEGA RAZVOJA

Najpreprostejša, najbolj nazorna in gotovo najbolj uporabljena definicija trajnostnega razvoja je definicija *Svetovne komisije za okolje in razvoj*, t.i. Brundtlandske komisije, poimenovane po norveški ministrski predsednici Gro Harlem Brundtland. V poročilu te komisije, imenovanem *Naša skupna prihodnost - Our Common Future*, je zapisano, da trajnostni razvoj pomeni » *zadovoljitev trenutnih potreb, ne da bi pri tem ogrožali*

zadovoljevanje potreb prihodnjih generacij» (Our Common Future, 27.čl.). To je samo ena od definicij koncepta, ki presega idejo ohranitve okolja in reševanja okoljskih problemov, zajema tako načela trajnostnega ekonomskega razvoja, kot tudi načela socialnega napredka človeštva. Glavno idejo tega koncepta je odlično zapisal Bert de Vries, nizozemski znanstvenik, ki pravi: »Trajnost ni nekaj, kar bi morali definirati, ampak nekaj, za kar bi se morali izrekat. Je etično vodilno načelo« (de Vries v Reid 1995). Koncept torej zajema odnos in etično držo do reševanja okoljskih težav, pa tudi do neenakosti, revščine in ekspanzivne rasti prebivalstva. Izzivi današnjega časa jasno kažejo, da problemov ni mogoče rešiti na način, kot smo jih ustvarili. Lotimo se jih lahko le z novimi idejami, miselnimi formami in drugačnimi praksami ter z multilateralnim sodelovanjem vseh posameznikov in institucij.

Na mednarodnem posvetu Ekosistemi – povezanost živih sistemov, je Lukšič zapisal (Lukšič 2008, 143-144):

Trajnosti razvoj je inkluziven koncept, ki s postavljenimi načeli meri na trajnostnost razvoja in prinaša potrebno rekonceptualizacijo tradicionalnih pogledov na ekonomsko rast, nacionalno varnost in človeško svobodo v luči interesov bodočih generacij. Po večini stavi na kvalitativen in samoomejujoč razvoj ter gradi most za združevanje okoljskih skrbi z družbeno in ekonomsko blaginjo. Koncept trajnostnega razvoja ni problematičen, je vizionarski, normativen, pragmatičen in dovolj odprt.

Trajnostni razvoj tako s spreminjanjem mišljenja in ravnanja človeštva uvaja trajnostne prakse, ki ne presegajo zmogljivosti Zemlje. Predstavlja način mišljenja in delovanja, ki ni v nasprotju z razvojem, upošteva človekovo željo po napredku, vendar ustvarja in išče odgovoren odnos človeka do narave, išče odgovore in načine delovanj za preseganje svetovne neenakosti, uvaja spoštljiv odnos do vseh živih bitij in ponuja načine sonaravnega razvoja za boljšo kvaliteto življenja za vse, predstavlja torej boljšo vizijo prihodnosti.

3.4 RAZVOJ KONCEPTA TRAJNOSTNEGA RAZVOJA

V šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja se je izkazalo, da je koncept razvoja, ki je temeljil na industrializacijskih načelih in njim inherentni neomejeni porabi naravnih dobrin, nevaren in nepravičen. Pojavila se je močna družbena kritika eksponentialne gospodarske rasti.

Na podlagi teh spremenjenih percepcij je moralo priti do novih premislekov. Konec osemdesetih in na začetku devetdesetih let 20. stoletja se je začel vse bolj uporabljati izraz trajnostni razvoj, kot alternativa klasičnemu konceptu razvoja, ki poudarja gospodarsko rast. Trajnostni razvoj je nekakšna intelektualna povezava med varstvom okolja in ekonomsko rastjo.

Temeljne paradigme koncepta trajnostnega razvoja so bile postavljene leta 1972 na prvi Konferenci Združenih narodov o človekovem okolju v Stockholmu. Razvite države so bile mnenja, da je skrb za okolje predvsem stvar bogatih, razvitih držav, poglavitna prioriteta nerazvitih držav in držav v razvoju pa naj bi bil njihov ekonomski razvoj (predlagan je bil seveda model zahodnih razvojnih strategij). Čeprav se s tako strategijo niso strinjale prisotne države v razvoju in tudi ne države Vzhodne Evrope, ki so krivdo za ekološke probleme iskale v kapitalistični in imperialistični paradigmi, so bile na srečanju vendar dosežene nekatere pomembne odločitve za nadaljni razvoj, med drugim tudi ustanovitev Okoljskega programa Združenih narodov - United Nations Environment Programme (UNEP), ki ima nalogo koordinirati okoljske aktivnosti, pomagati nerazvitim državam pri implementaciji okoljsko smiselnih politik ter skozi zdrave okoljske prakse razvijati trajnostni razvoj (Deklaracija Konference Združenih narodov Stockholm 1972).

Na konferenci je bila izdana deklaracija, v kateri so opredeljena načela razvoja človeške družbe, predvsem z namenom ohranitve okolja, za katero je potrebno prevzeti odgovornost, tako lokalno kot globalno, kot posamezniki in kot družba v celoti. V drugi točki izjave je zapisano: » Zaščita in izboljšanje okolja sta glavna problema, ki vplivata na dobro počutje ljudi in na ekonomski razvoj po vsem svetu; sta nujna cilja vseh ljudi sveta in dolžnost vseh vlad« (Deklaracija Konference Združenih narodov Stockholm 1972, 2. tč.).

Izraz »trajnostni razvoj« je bil prvič utemeljen leta 1980 v poročilu *Strategija ohranitve sveta* (World Conservation Strategy – WCS), Svetovne zveze za ohranjanje narave (International Union for Conservation of Nature – IUCN) (Reid 1995). Aktivno se je začel uporabljati konec osemdesetih in na začetku devetdesetih let 20. stoletja, kot alternativa klasičnemu konceptu razvoja, ki poudarja gospodarsko rast. Zastavljen je kot nekakšna intelektualna povezava med okoljevarstvom in ekonomsko rastjo oziroma kot stična točka gospodarskega, okoljskega in družbenega razvoja. Sam pojem – trajnostni razvoj - v resnici težko zajame globino osnovnega koncepta, zato nekateri kritiki opozarjajo na možne zlorabe tega koncepta. Tako radikalni okoljevarstveniki, kot tudi zagovorniki teorije neomejenega ekonomskega razvoja bi lahko ta pojem uporabili za pojasnjevanje in opravičevanje svojih interesov, ki so običajno diametralno nasprotni (Reid 1995). Poudarjeno je bilo, da varstvo okolja in gospodarska rast nista nujno nezdržljiva pojma, vendar je potrebno razvoj uskladiti tako, da se upoštevajo naravne danosti in omejitve, tudi za prihodnje generacije.

Poročilo Naša skupna prihodnost (Our Common Future) Komisije za okolje in razvoj – WCED, bolj znane kot Brundtlandske komisije, izdano 1987, je pojem trajnostnega razvoja vpeljalo v politično prakso. Leta 1992 pa je prvič v zgodovini potekal Vrh o trajnostnem razvoju v Riu de Janeiru - United Nations Conference on Environment and Development (UNCED). Na njem sta bili sprejeta dva mednarodna sporazuma in obsežen seznam ukrepov. Sprejeta je bila Deklaracija o okolju in razvoju, ki določa odgovornost držav pri prizadevanju za razvoj in blagostanje, Agenda 21 pa je akcijski plan s smernicami trajnostnega razvoja v letih 1993-2000, ki predstavlja načrt za izgradnjo novega svetovnega reda (Bahor 2002).

Glavne točke in načela trajnostnega razvoja, ki so bile dogovorjene na Konferenci v Riu, opredeljene v dokumentu Agenda 21 in razdelane v lokalnih dokumentih Agende 21 za posamezne države, so sledeče:

- spoštovanje občestva življenja in odgovornost zanj,
- izboljševanje kakovosti človekovega življenja,
- ohranjanje vitalnosti in pestrosti Zemlje,
- čim korenitejše zmanjševanje izčrpavanja neobnovljivih virov,
- upoštevanje nosilne sposobnosti Zemlje,
- spreminjanje osebnega odnosa in ravnanja,
- usposabljanje skupnosti za samostojno in odgovorno ravnanje z okoljem,

- oblikovanje državnega okvira za povezovanje razvoja in ohranitve,
- ustvarjanje svetovnega zavezništva (Agenda 21, prispevek nevladnih organizacij 1995).

Z Vrhom v Riu je trajnostni razvoj deklarativno postal dolgoročni metacilj večine vlad nacionalnih držav in nekaterih mednarodnih institucij ter tudi drugih političnih akterjev. S tem je bil na svetovni ravni vzpostavljen nov hegemonski razvojni koncept, v katerem je poleg ekonomske in družbene dimenzije dobilo enakovredno mesto tudi okolje (Lukšič 2008, 143).

Pomembna mejnika sta bili tudi Konferenca gospodarsko razvitih držav o omejevanju izpustov toplogrednih plinov v Kjotu, decembra 1997, ter Svetovni vrh o trajnostnem razvoju, septembra 2002, ki je označeval deseto obletnico Vrha v Riu. Belgijska Strategija trajnostnega razvoja (1997-2001), je opredelila naslednjih pet razsežnosti trajnostnega razvoja:

- globalna odgovornost,
- medgeneracijska pravičnost,
- integracija gospodarskih, družbenih in okoljskih ciljev,
- previdnostno načelo in
- načelo sodelovanja javnosti pri odločanju (Plan B za Slovenijo 2007).

Na podlagi te strategije je mnogo držav ponovno ovrednotilo svoje državne strategije, ki se trenutno izvajajo. Slovenija je tako, poleg Strategije razvoja iz leta 2005, sprejela tudi Državni razvojni program za obdobje 2007-2013, vse skupaj pa koordinira Svet za trajnostni razvoj. To je vladno posvetovalno telo za področje trajnostnega razvoja, kot razvoja, ki uravnoteženo upošteva gospodarsko, socialno in okoljsko sestavino. Namenjen je doseganju dialoga s civilno družbo o vseh temeljnih razvojnih vprašanjih. Sestava sveta omogoča zagotavljanje uresničevanja načela partnerstva med državo, socialnimi in regionalnimi partnerji, organizacijami civilne družbe in interesnimi skupinami (Svet za trajnostni razvoj RS 2005).

4 VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ

4.1 RAZVOJ IN TEMELJNA NAČELA VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ

V sedemdesetih letih se je za okoljsko vzgojo začel zanimati UNESCO, ki je v okviru OZN pristojen za vzgojo in izobraževanje. Prvi Svetovni vrh v Riu leta 1992 se je osredotočil na temo trajnostnega razvoja. V njegovem zaključnem poročilu (Agenda 21) je bil izraz vzgoja in izobraževanje druga najpogosteje uporabljena besedna zveza. Decembra 2002 je Generalna skupščina Združenih narodov sprejela resolucijo št. 57/254 in z njo razglasila Desetletje izobraževanja za trajnostni razvoj (United Nations Decade of Education for Sustainable Development - DESD), ki traja od 2005 do 2014, in zadolžila UNESCO, da vodi vse aktivnosti. Njegov cilj je integrirati principe, vrednote in prakse trajnostnega razvoja v vse aspekte izobraževanja. Izobraževanje naj bi vzpodbujalo spremembe vedenja, ki bodo vodile k trajnostni prihodnosti v smislu okoljske integritete, ekonomske uspešnosti in pravičnejše družbe za sedanjo in prihodnje generacije (UNESCO 1945). Stremi k spreminjanju pristopa k izobraževanju z vključevanjem načel, vrednot in praks trajnostnega razvoja. Osnovni cilj je vzpodbujati vlade k razmisleku vključevanja in implementiranja načel Desetletja v nacionalne šolske sisteme in razvojne plane. Določili so štiri glavna načela delovanja:

- omogočanje mreženja in sodelovanje med zainteresiranimi v procesu trajnostnega izobraževanja,
- povečati kvaliteto izobraževanja in učenja o okoljskih temah,
- podpora državam pri doseganju milenijskih ciljev skozi VITR,
- oskrbovati države z novimi možnostmi in orodji za reformo šolskih sistemov (Generalna skupščina Združenih narodov, resolucija 59/237).

Temeljna vrednota izobraževanja za trajnostni razvoj je spoštovanje; spoštovanje do vseh ljudi, spoštovanje sedanje in prihodnjih generacij ter spoštovanje planeta in vsega, kar nam daje (naravne vire, floro in favno). Izziva nas, da sprejmemo nove prakse in oblike vedenja, s katerimi bi si zagotovili našo prihodnost. V prenovljeni Strategiji EU za trajnostni razvoj je določeno, da bo uspeh pri spremembi netrajnostnih trendov v

veliki meri odvisen od visoko kakovostnega izobraževanja glede trajnostnega razvoja na vseh stopnjah izobraževanja.

Desetletje vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj spreminja tradicionalne sheme izobraževanja in vzpodbuja:

- interdisciplinarno in holistično učenje namesto predmetnega učenja,
- učenje, ki temelji na vrednotah,
- kritičnost namesto memoriranja,
- multidisciplinarni pristop: debate, drama, umetnost ipd.,
- udeležba pri odločanju,
- informacije lokalnega značaja pred informacijami nacionalnega značaja.

V dokumentu Smernice vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj od predšolske vzgoje do univerzitetnega izobraževanja, ki ga je leta 2007 izdalo Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije – MŠŠ RS, je zapisano, da vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj ni le dodatek k sedanjemu splošnemu izobraževanju niti ni njen cilj zgolj in samo varovanje narave, ampak je:

- obsežen, celovit, skladen pedagoški proces, ki vključuje odnos med človekom in naravo ter odnose med ljudmi;
- vodi do razumevanja vsestranske zveze med naravnim, gospodarskim, družbenim in političnim sistemom ter soodvisnosti ljudi, ki živijo v različnih delih sveta;
- skuša dejavno in tvorno reševati sedanja in prihodnja okoljska in družbena vprašanja človeštva (Ministrstvo za šolstvo in šport 2007).

V Sloveniji vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj prednostno vključuje:

- spoštovanje občečloveških vrednot,
- dejavno državljanstvo in participacijo,
- medkulturni dialog in jezikovno raznovrstnost,
- ohranjanje narave in varovanje okolja (ekološko ozaveščenost in odgovornost),
- kakovostno izobraževanje - spodbudno delovno in učno okolje,
- kakovostne medosebne odnose, razvoj socialnih kompetenc (nenasilje, strpnost, sodelovanje, spoštovanje itd.),
- zdrav življenjski slog (duševno in telesno zdravje),
- krepitev zdrave samozavesti in samopodobe,

- kakovostno preživljanje prostega časa,
- razvijanje podjetnosti kot prispevek k razvoju družbe in okolja,
- spoznavanje različnih področij kulture in spodbujanje ustvarjalnosti in dejavnosti (Ministrstvo za šolstvo in šport 2007) .

Ključne teme trajnostnega razvoja med drugim vključujejo tudi odpravo revščine, državljanstvo, mir, etiko, odgovornost v lokalnem in svetovnem okolju, demokracijo in vladanje, zakonitost, varnost, človekove pravice, zdravje, enakopravnost med spoloma, kulturno raznolikost, razvoj podeželja in mest, gospodarstvo, vzorce porabe in proizvodnje, korporacijsko odgovornost, varstvo okolja, gospodarjenje z naravnimi viri ter biološko in krajinsko raznovrstnost. Za obravnavanje takih tem je potreben holističen pristop k izobraževanju (*ibid.*).

4.2 POMEN VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ

V devetnajstem načelu Deklaracije iz Ria je zapisano (Deklaracija o okolju in razvoju, 19. tč.):

Izobraževanje o okoljskih zadevah je za mladino in odrasle, z upoštevanjem vseh nepriviligiranih, osnovni način razširjanja razsvetljenega razmišljanja in odgovornega ravnanja posameznikov, podjetij in skupnosti pri zaščiti in izboljševanju okolja po vseh človeških zmožnostih. Nujno je, da javni mediji ne prispevajo k zmanjševanju pomembnosti okoljskih vprašanj, temveč da razširjajo informacije izobraževalne narave o potrebnosti zaščite in izboljševanja okolja.

Ena od ponujenih rešitev novega načina sobivanja je vsekakor spreminjanje koncepta državljanstva ter vrednostnih sistemov državljanov na ideološki ravni. UN je v ta namen ponudil strategijo, ki se počasi uvaja v šolske sisteme v Evropi in na svetu. Poimenovali so jo *Education for Sustainable Development – ESD*, v Sloveniji pa se ta strategija imenuje *vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj – VITR*. Ob družini je prav šola tista institucija, ki lahko pomembno vpliva na oblikovanje ustreznih vrednot in socialnih ter državljanskih kompetenc.

Vizija, ki je zapisana v Strategiji vzgoje in izobraževanja za trajnosti razvoj UNECE, pravi, da vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj razvijata in krepiata sposobnost posameznikov, skupin, skupnosti, organizacij in držav za sprejemanje ocen in odločitev

za trajnostni razvoj. Spodbujata lahko spremembe v mišljenju ljudi in jim s tem omogočata, da prispevajo k večji varnosti, zdravju in blaginji našega sveta in tako izboljšujejo kakovost življenja. Vzgoja in izobraževanje za trajnosti razvoj lahko razvijata posameznikovo sposobnost kritičnega razmišljanja ter večjo ozaveščenost in več moči, s tem pa omogočita raziskovanje vizij in konceptov ter razvijanje novih metod in orodij (Ministrstvo za šolstvo in šport RS 2007).

Vzgoja³ je torej stalen proces vplivanja na mlade, ki ga usmerjajo in vzpodbujajo odrasli. Njegov cilj je oblikovati mlado generacijo po vrednotah starejše generacije. Vendar mlada generacija na te paradigme odgovarja na svojstven način. Znova in znova se znotraj mladih dogajajo preverjanja starih razlag. Spoznavne strukture starejše generacije se ponotranjijo s prevladujočo ideologijo, zato nova paradigmatiska spoznanja mlajše generacije sprejemajo veliko lažje, ker niso tako vpeta v splošno utrjene načine razmišljanj, ter se lažje poistovetijo z novimi spoznanji in novo resničnostjo. Mladi danes ne želijo biti le pasivni sprejemniki informacij, vrednotnih shem ali življenjskih obrazcev, zato se upirajo statičnosti družbenega reda, ki jo predstavlja stara paradigma. Nekateri med njimi pa zavzamejo pasivno, odmaknjeno pozicijo in se z načelom, da sami tako ali tako ne morejo ničesar spremeniti, umikajo v pasivne, virtualne svetove. Izobraževanje kot sam proces torej predstavlja pomemben del dejavnosti soustvarjanja temeljnih pogojev za nadaljne življenje. Proces vzgoje in izobraževanja s svojim vplivom na zavest mladih niso samo rezultat pridobljenih formalnih znanj, ampak tudi moralne in čustvene usmerjenosti, ki se med seboj prepletajo. Vrednote in čustva obvladujejo naš duhovni in miselni svet in so tisti vzvodi človekovega dejanja, ki krepijo odgovornosti in dolžnosti.

Za človekovo vedenje je značilno, da le redki temeljito naredijo tisto, v kar ne verjamejo. Namen ekološke / okoljske vzgoje ter trajnostnega učenja je torej vzpostaviti kulturo verjetja o potrebnem drugačnem odnosu do okolja, ki je povezano z našo zavestjo, s katero vrednotimo okolje skozi vrednosti sistem, kjer nastopa kot pomemben ali manj pomemben razlog za drugačen odnos do okolja. Poznavanje poti

³ Slovar Slovenskega knjižnega jezika predeli pojem *vzgoje* kot: »Duhovno in značajska oblikovanje, zlasti otrok, načrtno razvijanje določenih sposobnosti koga, za opravljanje kakega dela, dejavnosti«, *izobraževanje* pa kot: »Proces načrtnega razvijanja sposobnosti in seznanjenje z dosežki različnih področij človekove dejavnosti« (SSKJ 1991).

takega zavedanja nam je v pomoč pri razvijanju in določanju izhodišč, oblik in vsebin uspešnega ekološkega / okoljskega izobraževanja.

Pri vzgoji in izobraževanju po načelu trajnosti naj bi učitelj z lastnim zgledom argumentiranega razpravljanja vzgajal in navajal učence h kritičnemu mišljenju; globalne probleme naj bi konkretiziral z opozorili na njihovo pojavljanje v lokalnem okolju, z lastnim vključevanjem v njihovo reševanje na osebni in družbeni ravni pa naj bi bil model zgleda. Nivo interdisciplinarnosti obravnavanja naj bi se sistematično ohranjal preko oblike medpredmetnih projektnih dni, besedila pri jezikovnih predmetih, uporabni matematiki in drugje naj bi se nanašala na ključne vsebine trajnostnega razvoja, opuščala pa naj se besedila, ki spodbujajo k neodgovornemu uživanju dobrin. Učenci, dijaki in študentje naj bi v učni proces vstopali enakopravno in znotraj njega svobodno izražali svoje mnenje ter aktivno in konstruktivno sodelovali v učnem procesu. Predvideva se tudi partnerstvo in sodelovanje vseh sodelujočih v procesih izobraževanja – pristojnega ministrstva, bodočih delodajalcev kot socialnih partnerjev, javnih zavodov, nevladnih organizacij in lokalne skupnosti.

Vzgoja za trajnostni razvoj uvaja razmišljanje o spoštovanju vrednot in ohranjanju dosežkov preteklosti, spoštovanje vseh ljudi na Zemlji, o omogočanju zadostnih količin hrane za vse, ohranjanje biotske raznolikosti in vzgojo za državljane, ki želijo participirati in ki izvajajo svoje pravice in dolžnosti lokalno, na nivoju države in tudi globalno. Taka vzgoja bi morala širiti svoje poslanstvo na obravnavanje kompleksnih odnosov med naravo, družbo in ekonomijo. Narava mora imeti prednost, saj družba in ekonomija dolgoročno ne moreta obstajati brez upoštevanja zakonitosti na Zemlji. Zato je vzgoja po načelu trajnosti v samem bistvu interdisciplinarna in mora povezovati naravoslovne, tehnične in družboslovne vidike. Vzpodbudila naj bi spremembe v vedenju, ki bodo ustvarjale trajnostno prihodnost v smislu okoljske integritete, pravične družbe za sedanjost in prihodnje generacije.

Morda bi v tem kontekstu izpostavila tudi vlogo znanosti, ki je nedvomno zelo povezana in prepletena z izobraževanjem na vseh nivojih. Premišljamo lahko o dveh vlogah – znanosti kot iskanju objektivne resnice in znanosti kot politiki, kajti kar mislimo, da vemo, je lahko odvisno od tega, kdo zastavlja vprašanja. Znanost tako zavedno ali nezavedno igra obe vlogi. Znanost je redko povsem neodvisna od politike, pomembno je torej ločevati med znanstveno in politično negotovostjo. Zato menim, da

je treba v tem kontekstu povezovati tudi vprašanje uvajanja načel trajnosti skozi ideološke aparate države. Načela trajnosti naj bi že v svojem bistvu bila nevezna na politične opcije, saj uvajajo kohezivne prakse. Postavlja se vprašanje, ali so politične ideologije oziroma politični akterji dovolj zavestni, oziroma v kolikšni meri in na kak način dopuščajo uvajanje teh načel v izobraževalne prakse, saj vemo, da je šolski sistem običajno eden tistih, okrog katerih se brusijo interesi različnih političnih opcij.

5 ZAKLJUČEK

V nalogi sem povezala nekaj na videz nezdržljivih konceptov ideologije, ideoloških aparatov države z ekologijo in trajnostnim razvojem. Za cilj sem si zastavila vprašanje, kako razumeti to, da v resničnem življenju ideja trajnosti ne doživlja takega odziva, kot bi ga glede na resnost situacije morala.

Morda bi odgovor lahko iskali v ugotovitvi, da si okoljske skupine, ki posebej okoljsko zavest, na različne načine, prizadevajo delovati kot najbolj učinkovita sila v progresivnih okoljskih spremembah. Mrežno organizirani javnosti, ki s svojim glasom vedno bolj prodira v komunikacijski in odločevalski proces, na poti stojijo močni ekonomski in politični lobiji ter kapitalistično organizirana država, ki se zavzemajo predvsem za reprodukcijo obstoječega stanja.

Ideologija, ki igra najpomembnejšo vlogo pri reprodukciji produkcijskih razmerij, seveda vpliva na temeljne strategije in akcije, ki jih uvaja država z namenom uveljavljanja načel trajnosti. V Sloveniji obstaja nekaj projektov, med njimi predvsem Vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj, ki v šolski sistem uvajajo koncept trajnosti, realno pa ne zaživijo tako, kot bi morali.

Pri prebiranju strateških dokumentov s tega področja se postavlja vprašanje, ali sta ključna pojma – vzgoja in izobraževanje in trajnostni razvoj, enoznačna in neproblematična. Pri analizi dokumentov lahko opazimo rahle, pa vendar pomembne besedne in pomenske spremembe, ki vpeljujejo pomembne konceptualne razlike. Te razlike napeljujejo zaključke, da se trenutno država v svojih strategijah in smernicah vpeljevanja koncepta trajnostnega razvoja v šolske sisteme naslanja predvsem na model zelo šibke trajnosti. Ta temelji na predpostavki, da so zaloge človeškega in naravnega kapitala neomejene. Okolje je le v funkciji zagotavljanja virov, trajnostni razvoj pa je le sinonim za ekonomsko rast. Tako ekonomski kot tudi politični instrumenti so v tem modelu usmerjeni predvsem v maksimizacijo produkcije in rasti.

Model zelo močne trajnosti, ki naj predstavljal idealni model, pa govori o zelo močnih radikalnih oblikah ekologizma in globoke ekonomije, kjer se pričakujejo temeljite strukturne spremembe v družbi, ekonomiji in političnem sistemu. Temeljna ideja tega modela trajnosti je, da se ekosistemu vzame le toliko, kolikor se vanj vrne, hkrati pa si

prizadeva za povečanje in zaščito biotske raznovrstnosti. Rast se ne meri več s tradicionalnimi kvantitativnimi merili, temveč s kvaliteto življenja. Ta model ima ekocentrični, holistični pogled, saj upošteva vse življenje na planetu. Živemu in neživemu svetu je pripisana intrinzična vrednost, ki je neodvisna od pripoznanja človeštva.

Opazimo lahko velik razkorak med idealnim in modelom trajnosti, ki je trenutno uveljavljen v naši državi. Na osnovi tega lahko ugotovimo, da dokler se v odločevalske procese ne integrira načelo močne trajnosti, bodo rezultati vseh projektov, politik, strategij in ne samo Vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj, temu primerni.

Naloga je v resnici samo rahlo odstrla temeljne pojme, ki sem jih želela povezati, v vsakem poglavju se odpira še široko polje možnosti za globjo analizo, postavljajo se nešteta nova vprašanja. Vendar pa ostaja temeljno upanje, da se bo človeška miselnost v bližnji prihodnosti le uspela premakniti iz materialicistične, ekonomske miselnosti v bolj trajnostno, holistično razmišljanje.

6 LITERATURA

- Adams, W. M. 1997. Rationalization and Conservation: Ecology and the Management of Nature in the United Kingdom. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 22 (3): 277-291. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/623218.pdf> (13. avgust 2009).
- Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Bahor, Maja. 2002. *Koncept trajnostni razvoj: od vzrokov neuresničevanja do svetovne ideologije prihodnosti*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
- Baradat, Leon P. 1988. *Political Ideologies – their origins and impact*. London: Prentice-Hall.
- Barry, John. 1999. *Rethinking Green Politics: nature, virtue and progress*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Biro, Andrew. 2005. *Denaturalizing Ecological Politics: alienation from nature from Rousseau to the Frankfurt School and beyond*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Black, Richard. 1990. 'Regional Political Ecology' in Theory and Practice: A Case Study from Northeren Portugal. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 15 (1): 35-47. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/623091.pdf> (13. avgust 2009).
- Bowman, D. M. J. S. 1998. Death of Biodiversity – The Urgent Need for Global Ecology. *Global Ecology and Biogeography Letters* 7 (4): 237-240. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/2997598.pdf> (12. avgust 2009).
- Cifrić, Ivan, ur. 1988. *Društvo i ekološka kriza: Zbornik radova*. Zagreb: Sociološko društve Hrvatske.
- Connor, Robin in Stephen Dovers. 2004. *Institutional Change for Sustainable Development*. Cheltenham (UK), Northampton (USA): Edward Elgar Publishing.
- Coward, Harold in Daniel C. Maguire, ur. 2000. *Visions of a New Earth*. New York: State University of New York.
- Dauvergne, Peter, ur. 2005. *Handbook of global environmental politics*. Cheltenham (UK), Northampton (MA): E. Elgar.

- DeSombre, Elisabeth R. 2002. *The Global Environment and World Politics*. New York: Continuum.
- Deval, Bill. 1980. *Simple in means, rich in ends, practicing deep ecology*. Salt Lake City: Peregrine Smith Books.
- Dobson, Andrew. 1993. Ecologism. V *Contemporary Political Ideologies*, ur. Robert Eatwell in Anthony Wright, 216-238. London: Pinter Publishers Ltd.
- Eatwell, Robert in Anthony Wright, ur. 1993. *Contemporary Political Ideologies*. London: Pinter Publishers Ltd.
- Elliot, Robert, ur. 1995. *Environmental ethics*. New York (etc.): Oxford University Press.
- Gore, Al. 2007. *Neprijetna resnica*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Gorz, Andre. 1982. *Ekologija i politika*. Beograd: Prosveta.
- Joppke, Christian. 1991. Social Movements during Cycles of Issue Attention: The Decline of the Anti-Nuclear Energy Movements in West Germany and the USA. *The British Journal of Sociology* 42 (1): 43-60. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/590834.pdf> (12. avgust 2009).
- Kim, Andrej, ur. 1985. *Pasti razvoja, ekološke študije*. Ljubljana: Komunist.
- --- 2003. Ekološka / okoljska zavest Slovencev na pragu tretjega tisočletja. *Teorija in praksa* 40 (1): 17-36. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip20031kim.pdf> (12. avgust 2009).
- --- 2004. *Narava – družba – ekološka zavest*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Larrain, Jorge. 1994. *Ideology and Cultural Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Lukšič, Andrej. 1995. *Različna razumevanja države kot nereflektirano žarišče odločanja*. Ljubljana: Inštitut za ekologijo.
- --- 1999. *Rizična tehnologija: izziv demokraciji*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani: Inštitut za ekologijo.
- --- 2008. Vzgoja za trajnostni razvoj v luči različnih konceptov trajnostnega razvoja. V *Ekosistemi - povezanost živih sistemov - Mednarodni posvet Biološka znanost in družba*, 143-149. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Meadows, D. H. 1974. *Meje rasti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Meszaros, Istvan. 1989. *The Power of Ideology*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.

- Meyer, John M. 2001. *Political Nature. Environmentalism and the interpretation of Western thought*. London (UK), Massachusetts (USA): The MIT Press.
- Ministrstvo za okolje in prostor. 2002. *Strategija ohranjanja biotske raznovrstnosti v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor RS.
- Ministrstvo za šolstvo in šport RS. 2007. *Smernice vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj od predšolske vzgoje do downiverzitetnega izobraževanja. 2007*. Dostopno prek:
http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/razvoj_solstva/vzgoja_in_izobrazevanje_za_trajnostni_razvoj/ (3.september 2010).
- Novak, Vesna. 1999. *Trženje sekundarnih surovin in odpadkov*. Magistrsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Okereke, Chukwumerije, ur. 2007. *The Politics of Environment*. London, New York: Routlegde.
- O'Neill, John. 1993. *Ecology, Policy and Politics: Human well-being and the natural world*. London, New York: Routledge.
- O'Riordan, Tim in Heather Voisey, ur. 1997. *Sustainable Development in Western Europe: Coming to Terms with Agenda 21*. London, Portland: Frank Cass.
- Pepper, David. 1993. *Eco – socialism*. London, New York: Routlegde.
- --- 1996. *Modern Environmentalism, an introduction*. London, New York: Routledge.
- *Plan B za Slovenijo*. 2007. Dostopno preko: <http://www.planbzaslovenijo.si/> (1.september 2009).
- Plut, Dušan. 1998. Okoljski smerokazi človeštva. *Okoljska vzgoja* (2): 21-23. Ljubljana: ZRŠŠ.
- Reid, David. 1995. *Sustainable Development, and introductory guide*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Rifkin, Jeremy. 1991. *Biosphere politics: a cultural odyyssey from the middle ages to the new age*. New York: Harper San Francisco.
- Rojšek, Iča. 1987. *Trženje in varstvo naravnega okolja*. Ljubljana: ČGP Delo – TOZD Gospodarski vestnik.

- Rosenbaum, Walter A. 2002. *Environmental Politics and Policy*. Washington D.C.: CQ Press.
- Suzuki, David. 1997. *The Secred Balance*. Vancouver, Toronto: Greystone Books.
- Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 1991. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- *Svet za trajnostni razvoj RS*. Dostopno prek: http://www.svlr.gov.si/si/delovna_podrocja/svet_za_trajnostni_razvoj/ (2. september 2010).
- Svetovna komisija za okolje in razvoj. 1987. *Poročilo Svetovne komisije za okolje in razvoj. Naša skupna prihodnost*. Dostopno prek: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm> (10. avgust 2009).
- Tarman, Kazimir, Peter Novak, Hubert Požarnik, Avguštin Lah, Irena Perenič, Barica Marentič–Požarnik in Vekoslav Grmič. 1994. *Človek in njegovo okolje*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Temkin, Benny. 1983. State, Ecology and Independence: Policy Responses to the Energy Crisis in the United States. *British Journal of political science* 13 (4): 441-462.
- Therbron, Goran. 1987. *Ideologija moči in moč ideologije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Thomashow, Mitchell. 1996. *Ecological Identity, Becoming a Reflective Environmentalist*. London (UK), Massachusetts (USA): The MIT Press.
- Umanotera. 1995. *Agenda 21 za Slovenijo: prispevek nevladnih organizacij*. Ljubljana: Umanotera – Slovenska fundacija za trajnostni razvoj.
- *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO*. Dostopno prek: <http://portal.unesco.org/en/> (2. september 2010).
- Vincent, Andrew. 1995. *Modern Political Ideologies*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Young, John. 1992. *Post environmenalism*. London: Belhaven Press.
- Združeni narodi. 1972. *Deklaracija konference Združenih narodov o človekovem okolju*. Dostopno prek: <http://www.unep.org/Documents/Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en> (10. avgust 2009).

- Združeni narodi. Konferenca Združenih narodov za okolje in razvoj. 1992. *Deklaracija o okolju in razvoju*. Dostopno prek: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en> (12. avgust 2009).
- Združeni narodi. Generalna skupščina. 1995. *Resolucija 59/237*. Dostopno prek: <http://daccess-ods.un.org/TMP/62672.31.html> (3. september 2009).